

סדרת ניירות עבודה  
של הפורום הכלכלי הערבי

# אתגרי החינוך הפיננסי

בחברה הערבית בישראל

דו"ח מסכם

רובא אבו ראס מוגרבי וסאמי מיעארי



נייר עבודה מס' 8

פברואר 2025

المنتدى الاقتصادي العربي  
الפורوم הכלכלي العربي  
Arab Economic Forum

דוח זה מבוסס על סדנאות שהתקיימו בארבעה יישובים בתמיכה של הג'וינט, וזאת במסגרת פעולות בעת חירום של הג'וינט ותמיכתו של הג'וינט בארגוני חברה אזרחית הפעילים בחברה הערבית.

הג'וינט

המחקר נערך בחסות נְשֵׁר זהו הבחֵת בּרעאֵיֶה



ENGINEERING  
& PROJECTS

המרכז הרפואי סכנין  
المركز الطبي سحنيين  
SAKHNIN MEDICAL CENTER



ISAKHOURY  
METAL INDUSTRY LTD.  
Engineering | Fabrication | Construction

FISCHER  
F|B|C|&|Co

משרד פישר בכר חן וול אוריון ושות'  
مكتب فيشر باخر حين وول أوريون وشركائه

## הפורום הכלכלי הערבי הפורום למחקר כלכלי-חברתי ותכנון אסטרטגי



הפורום הכלכלי הערבי (ע"ר) (The Arab Economic Forum) הוא מוסד עצמאי, א-פוליטי, ללא מטרת רווח, המתמחה במחקר מדעי ויישומי בנושאים חברתיים-כלכליים בקרב החברה הערבית-פלסטינית בישראל. חשיבותו הייחודית של הפורום נובעת מהתמקדותו בחקר סוגיות כלכליות וחברתיות והשלכותיהן על החברה הערבית בישראל, וכן מיכולתו ליישם פרויקטים שמטרתם להוביל לשינוי משמעותי במעמדה הכלכלי והחברתי של החברה הפלסטינית בישראל. הפורום תומך באסטרטגיות פעולה של מקבלי החלטות, דבר התורם להתמודדות עם האתגרים הכלכליים והחברתיים העומדים בפני הקהילה הערבית-פלסטינית בישראל.

הפורום מייחס חשיבות רבה לתהליכים החברתיים והכלכליים ולכוחם בעיצוב פניה של החברה הערבית, בהקשר של השסע האתני והפערים הכלכליים-חברתיים הקיימים בין המיעוט הערבי המוחלש לרוב היהודי בישראל. כמו כן, הפורום מדגיש את חשיבות חיזוקם וקידומם של אנשי ונשות עסקים בחברה הערבית, כמנוע עיקרי לחיזוק כלכלתה.

כתרגום מעשי-יישומי של תוצאות מחקריו בגין דרכי ההעצמה של היכולות הכלכליות-חברתיות של החברה הערבית, הקים הפורום הכלכלי הערבי את מועדון אנשי ונשות העסקים הערבים אשר נועד לפתח ולהעצים אנשי ונשות עסקים ויזמים ערבים.

הפורום הכלכלי הערבי מקדם את מטרותיו האמורות דרך העצמת אנשי ונשות העסקים הערבים וסיוע בפיתוח יכולותיהם; עידוד יזמים ערבים ותרבות יזמית ערבית בארץ; הקמת אירועים ופעילויות שונות להעברת המסרים החינוכיים-מדעיים של הפורום באמצעות מחקר, זאת נוסף להעברת קורסים וארגון כנסים.

מסמך זה כלול בסדרה של דוחות ומסמכי מדיניות מטעם הפורום הכלכלי הערבי. במסגרת הפעילות לחיזוק מצבה הכלכלי-חברתי של האוכלוסייה הערבית בישראל, הפורום מפרסם דוחות רבעוניים בנושאים מאקרו-כלכליים שיש להם חשיבות מכרעת לחברה הערבית. בכל רבעון יתפרסם דוח קצר וממוקד סביב ההתפתחויות המרכזיות בתחום מוגדר ובעל השלכות רחבות על חיי הציבור הערבי.

## תוכן עניינים

4	תמצית
5	מבוא
7	התרשמות כללית
8	סוגיות מרכזיות משותפות
8	חוסר ידע ומודעות פיננסית
9	קשיים בניהול תקציב משפחתי
9	חינוך פיננסי במשפחה
10	אתגרים בחיסכון והשקעה
10	חששות כלכליים ופוליטיים
11	צורך בהכוונה מקצועית
11	סיכום ודיון
13	נספחים
13	פירוט מדגם המשתתפים
13	תדריך הריאיון

# אתגרי החינוך הפיננסי

## בחברה הערבית בישראל

### דו"ח מסכם

רובא אבו ראס מוגרבי וסאמי מיעארי

## 1 תמצית

במסגרת הפעילות של הפורום הכלכלי הערבי (The Arab Economic Forum) – מוסד עצמאי ללא מטרות רווח המתמחה במחקר מדעי ויישומי בנושאים חברתיים-כלכליים בקרב החברה הערבית-פלסטינית בישראל – נערך מחקר מקיף בנושא חינוך פיננסי. חשיבותו הייחודית של הפורום נובעת מהתמקדותו בחקר סוגיות כלכליות וחברתיות והשלכותיהן על החברה הערבית-פלסטינית, וכן ביכולתו ליישם פרויקטים שמטרתם להוביל לשיפור משמעותי במצבה הכלכלי והחברתי של החברה הפלסטינית בישראל, ולתמוך באסטרטגיות פעולה של מקבלי החלטות, דבר התורם להתמודדות עם האתגרים הכלכליים והחברתיים העומדים בפני הקהילה הערבית-פלסטינית בישראל.

המחקר מתבסס על מתודולוגיה איכותנית המשלבת קבוצות מיקוד וניתוח תוכן מעמיק. הבחירה במתודולוגיה זו נבעה מהצורך להבין את סוגיות החינוך הפיננסי בהקשרים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים, שלא ניתן לחשוף באמצעות כלים כמותיים בלבד. הדינמיקה הקבוצתית אפשרה למשתתפים לשאת את חוויותיהם וקשייהם, ולחשוף היבטים שטרם נחקרו בתחום.

במסגרת מחקר זה, נערכו ארבע סדנאות מעמיקות שכללו סך הכול 67 משתתפים (70% נשים ו-30% גברים) במגוון יישובים המייצגים את המרקם המורכב של האוכלוסייה הערבית במדינה. הסדנאות התקיימו בעכו (22 משתתפות, נשים בלבד), טורעאן (18 משתתפות, נשים בלבד), עין חוד (12 משתתפים, נשים וגברים) וטמרה (15 משתתפים, נשים וגברים) – בחירה המרכיבה מדגם מייצג של החברה הערבית על גווניה השונים (ערים מעורבות, ערים ערביות, כפרים ערביים).

למשתתפים בכל סדנה הוצגו שאלות מובנות ופתוחות, המבוססות על תדריך ריאיון אשר מעניק מסגרת מנחה לדין פורה ומעמיק בנושא החינוך הפיננסי. מטרתו העיקרית היא לתרום לידע של המשתתפים ולעודד שיח פתוח בנושא. באמצעות שיתוף פעולה ודיאלוג, התדריך אפשר הבנה מעמיקה יותר של האתגרים וההזדמנויות הקשורים לחינוך פיננסי בחברה הערבית. הוא התמקד בשאלות מרכזיות והזמין את המשתתפים לקחת בו חלק פעיל, לשתף מחשבות ולתרום לעיבוד הנושא בצורה מקיפה ומרתקת.

ממצאי המחקר מצביעים על חוסר ידע פיננסי בסיסי בקרב החברה הערבית בישראל, בייחוד בתחומים כגון חיסכון, ריבית וניהול תקציב. משתתפים רבים התמודדו עם קשיים משמעותיים בניהול תקציב משפחתי ובאיזון בין הכנסות להוצאות. כמו כן נמצא כי היעדר חינוך פיננסי במסגרת המשפחה מעמיק פערים בין-דוריים בידע פיננסי. תחום החיסכון וההשקעה בלט כאתגר מרכזי, בשל מחסור במודעות ופחד מסיכונים. גורמים חברתיים ופוליטיים, כגון אי-יציבות תעסוקתית וחשש מאבטלה, הוסיפו מגבלות משמעותיות על יכולת התכנון הכלכלי של המשתתפים.

עם זאת, המשתתפים הביעו עניין רב ברכישת כלים מעשיים לניהול פיננסי, המותאמים לצורכיהם התרבותיים והחברתיים, במטרה לשפר את מצבם הכלכלי ולקדם מוביליות חברתית-כלכלית. דוח זה מציג ניתוח מקיף של הממצאים, והוא מורכב מחמישה חלקים מרכזיים: התרשמות כללית, סוגיות מרכזיות משותפות, סיכום ממצאים, פירוט מדגם המשתתפים ותדריך הריאיון.

## 2 מבוא

בעידן של מורכבות כלכלית גוברת, חינוך פיננסי הפך לנדבך מרכזי בהעצמת פרטים וקהילות, ומסייע רבות לפרטים בקבלת החלטות מושכלות לגבי רווחתם הכלכלית. עם זאת, התפלגות הידע והמיומנויות הפיננסיות אינה אחידה לכל מגזרי החברה, וקבוצות מיעוט נתקלות לעיתים קרובות באתגרים ייחודיים בגישה ובהפקת תועלת מחינוך פיננסי. דוח זה מתמקד במצב החינוך הפיננסי בקרב החברה הערבית בישראל – קבוצת מיעוט משמעותית שהתמודדה היסטורית עם פערים חברתיים-כלכליים.

האוכלוסייה הערבית בישראל, המהווה כ-21% מכלל אוכלוסיית המדינה, מתמודדת זה זמן רב עם אתגרים כלכליים, בהם רמות הכנסה נמוכות יותר בהשוואה לרוב היהודי, שיעורי אבטלה גבוהים יותר, גישה מוגבלת לשירותים פיננסיים ועוד. פערים אלה אינם כלכליים גרידא, אלא שזורים עמוקות בגורמים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים המעצבים את ההתנהגויות והעמדות הפיננסיות בקהילה הערבית. בהקשר זה, חינוך פיננסי מתגלה ככלי קריטי לגישור על פערים וטיפול העצמה כלכלית.

הפערים בחינוך הפיננסי בין החברה הערבית והחברה היהודית בישראל משקפים הבדלים עמוקים בין שתי החברות, הנובעים מגורמים כלכליים, תרבותיים

וחברתיים. האוכלוסייה הערבית בישראל סובלת כאמור זה שנים מרמות הכנסה נמוכות יותר, שיעורי אבטלה גבוהים יותר, וגישה מוגבלת למוסדות פיננסיים בהשוואה לאוכלוסייה היהודית (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022).<sup>1</sup> מחקר של לוסרדי ומיטשל (Lusardi and Mitchell, 2014)<sup>2</sup> מצא כי חוסר גישה לחינוך פיננסי מביא לפערים משמעותיים ביכולת לנהל תקציב ולקבל החלטות כלכליות מושכלות.

גם גורמים תרבותיים – כגון תפיסת סיכון נמוכה יותר בקרב החברה הערבית והיעדר מסורת של השקעה פיננסית – מחריפים את הפערים הללו (Hofstede, 2001). נתונים מבנק ישראל (2024)<sup>4</sup> מצביעים על כך שתוכניות חינוך פיננסי קיימות בישראל אינן נגישות במידה מספקת לציבור הערבי, בשל מחסומים שפתיים ותרבותיים. לדוגמה, בעוד שמוסדות פיננסיים יהודיים מציעים הדרכות וכלים דיגיטליים מתקדמים, רוב החומרים אינם מתורגמים לערבית ואינם מותאמים להקשר החברתי של החברה הערבית (OECD, 2020)<sup>5</sup>.

הפערים אינם רק עניין של ידע, אלא גם של אמון בגופים פיננסיים. מחקרם של פירי ומוריס (Perry & Morris, 2005)<sup>6</sup> מראה כי בקרב קבוצות מיעוט, החשש ממוסדות רשמיים מגביר את ההעדפה להסתמך על מערכות לא-פורמליות של תמיכה כלכלית, כגון משפחה או חברים. כתוצאה מכך, לחברה הערבית בישראל יש פחות כלים לזהות הזדמנויות פיננסיות מודרניות ולהתמודד עם אתגרי הכלכלה הדיגיטלית.

חינוך פיננסי הוא כלי מפתח בקידום מוביליות חברתית-כלכלית, בייחוד בקרב אוכלוסיות מוחלשות כמו החברה הערבית בישראל. מוביליות חברתית מוגדרת כיכולת של פרט או של קבוצה לשפר את מעמדם החברתי-כלכלי – במהלך חיי אדם או ביחס לדורות קודמים. לפיכך חינוך פיננסי אינו רק הקניה של ידע כלכלי, אלא גם מנגנון להעצמת כישורים מעשיים ותפיסות המאפשרים לאנשים לתכנן ולנהל את עתידם הכלכלי באופן מושכל. מחקר זה בוחן את האתגרים וההזדמנויות של החינוך הפיננסי בחברה הערבית, תוך הדגשת השפעתו האפשרית על מוביליות חברתית, מתוך מטרה לצמצם פערים בין-דוריים ולטפח שוויון הזדמנויות כלכלי.

- 
- 1 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מדדי כלכלה לאוכלוסייה הערבית בישראל (2022).
  - 2 Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5- 44.
  - 3 Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage.
  - 4 בנק ישראל, חינוך פיננסי בחברה הערבית - מנוף לצמיחה וצמצום פערים (2024).
  - 5 OECD. (2020). *PISA 2018 Results (Volume IV): Are Students Smart about Money?* OECD Publishing.
  - 6 Perry, V. G., & Morris, M. D. (2005). Who is in control? The role of self-perception, knowledge, and income in explaining consumer financial behavior. *Journal of Consumer Affairs*, 39(2), 299 -313.

הרציונל לדוח זה הוא ההכרה שחינוך פיננסי אפקטיבי חייב להיות מותאם לצרכים הספציפיים, להקשרים התרבותיים ולאתגרים של אוכלוסיית היעד. מחקר זה מיועד לגשר על פער זה על ידי חקירת המצב הנוכחי, האתגרים וההזדמנויות לחינוך פיננסי בקרב החברה הערבית בישראל.

שאלות המחקר המרכזיות הן:

**1 מהם האתגרים המרכזיים בתחום החינוך הפיננסי בחברה הערבית בישראל?**

**2 כיצד מאפיינים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים משפיעים על האתגרים הללו?**

**3 אילו פתרונות מעשיים ניתן להציע לשיפור המצב?**

המטרה העיקרית של המחקר היא לזהות פערים מרכזיים ולספק המלצות מותאמות לקובעי מדיניות ולמובילי תוכניות חינוכיות.

מחקר זה מפעיל מתודולוגיית מחקר איכותנית, בהנחיית ארבע קבוצות מיקוד מעמיקות ביישובים ערביים שונים בישראל. גישה זו אפשרה חקירה מדויקת של עמדות, חוויות ותפיסות הקשורות לחינוך פיננסי בקהילה. קבוצות המיקוד נבחרו באופן אסטרטגי כדי לייצג חתך של החברה הערבית, כולל משתתפים מערים מעורבות, ערים ערביות וכפרים, תוך הבטחת פרספקטיבה מקיפה על הנושא.

המתודולוגיה האיכותנית נבחרה בשל יכולתה לחשוף חוויות ותפיסות עמוקות שאינן מתגלות במחקר כמותני. יחד עם זאת, המחקר נערך מתוך מודעות למגבלות של מתודולוגיה זו, כגון מדגם קטן והטיה אפשרית של משתתפים. לפיכך, אנו ממליצים על מחקרי המשך כמותניים שיבחנו את הממצאים באופן מייצג לכלל האוכלוסייה הערבית.

ההשלכות של מחקר זה חורגות מעבר לעניין אקדמי. שפיכת אור על הצרכים והאתגרים הספציפיים שעומדים בקהילה הערבית בתחום החינוך הפיננסי, עשויה לסייע להחלטות מדיניות, להדריך את פיתוחן של תוכניות חינוכיות, ובסופו של דבר לתרום לצמצום פערים כלכליים ולקידום מיומנות פיננסית.

### **3 התרשמות כללית**

מחקר זה מהווה נדבך חשוב בהבנת האתגרים והצרכים הייחודיים של החברה הערבית בתחום החינוך הפיננסי, ומספק תובנות חיוניות לפיתוח תוכניות התערבות ומדיניות מותאמות, בהתאם למטרות ולחזון של הפורום הכלכלי הערבי. המחקר חושף באופן בולט את ההשפעה המשמעותית של המדיניות השלטונית והביורוקרטיה על ההתנהלות הפיננסית של החברה הערבית, זאת בשילוב חסמים תרבותיים וחברתיים.

כמו כן ניכר מחסור משמעותי בידע ובמודעות הפיננסית בקרב המשתתפים. רבים מהם מתקשים בהבנת מושגים בסיסיים בתחום הפיננסי, כגון מע"מ, ריבית, מסגרת אשראי ופנסיה. חוסר ידע זה משפיע באופן ישיר על יכולתם לנהל את כספם באופן

יעיל ולקבל החלטות כלכליות מושכלות. נושא מרכזי שעלה בכל הקבוצות הוא הקושי בניהול תקציב ביתי. משתתפים רבים דיווחו על חוסר יכולת לנהל מעקב מסודר אחר הוצאות והכנסות, והדבר מוביל למצב שבו לרוב ההוצאות עולות על ההכנסות. כתוצאה מכך, רבים מתקשים לחסוך או להשקיע לטווח ארוך.

נקודה מעניינת נוספת היא היעדר שיח פיננסי במסגרת המשפחה. רוב המשתתפים דיווחו כי אינם משתפים את ילדיהם בעניינים הכספיים של המשפחה – מצב שעלול להוביל להתמשכות חסכי הידע גם בדור הבא.

כמו כן עלו בקרב המשתתפים חששות רבים בנוגע לעתיד הכלכלי, בייחוד לנוכח המצב הפוליטי והביטחוני במדינה. משתתפים הביעו דאגה לגבי יציבות תעסוקתית, השפעות אפשריות של מלחמה על הכלכלה, ואי-ודאות כללית לגבי העתיד הפיננסי.

לבסוף, עלה צורך ברור בקבלת כלים מעשיים וידע קונקרטי בנושאי ניהול כלכלי, היסכון והשקעה. משתתפים הביעו רצון ללמוד ולשפר את מצבם הכלכלי, אך חשו כי חסרים להם המשאבים והידע הנדרשים לשם כך. ההתרשמות הכללית מצביעה על צורך בתוכניות חינוך פיננסי מותאמות, שיתמודדו עם האתגרים הייחודיים של החברה הערבית, תוך התחשבות בהקשר התרבותי, החברתי והפוליטי הרחב יותר.

## 4 סוגיות מרכזיות משותפות

### חוסר ידע ומודעות פיננסית

חוסר ידע והיעדר מודעות פיננסית מהווים אתגר מרכזי בקרב המשתתפים והמשתתפות מהחברה הערבית. המשתתפים בכל ארבע הקבוצות הביעו קושי משמעותי בהבנת מושגים פיננסיים בסיסיים. לדוגמה, במפגש בעין חוד עלה כי המשתתפים אינם בקיאים במושגים כגון מס (בכלל), מע"מ (בפרט), ביטוח, פנסיה, ריבית, מסגרת אשראי, ניהול הלוואה וכו'. בטמרה ציינו המשתתפים כי הכנסת הבית, סל קניות, הוצאות, סוגי הוצאות, אינפלציה, תפקיד בנק ישראל, מע"מ וכד', הם מושגים שאין לחברה הערבית מודעות לגביהם. חוסר ידע זה משפיע ישירות על יכולתם להתמודד עם עניינים כספיים יומיומיים, כולל קניות בסיסיות.

יתרה מזאת, קיים קושי בהבנת חשבונות ומסמכים פיננסיים. בעכו, למשל, רוב המשתתפות שיתפו כי הן לא עוסקות כלל הוצאות חשמל, מים וארנונה, אלא סומכות על בן הזוג. גם כשהן אלו המבצעות את התשלום, הן לא קוראות על מה הן משלמות בדיוק, למשל עלות מטר הארנונה. חשוב לציין כי חוסר המודעות חל גם על זכויות כלכליות שונות, המגיעות לאזרחים מהמדינה.



## קשיים בניהול תקציב משפחתי

ניהול תקציב משפחתי מהווה אתגר משמעותי עבור רבים מהמשתתפים והמשתתפות, ללא שום קשר לרקע המגדרי, התעסוקתי וההשכלתי, ומתבטא בכמה אופנים:

- 1 חוסר יכולת לנהל מעקב מסודר אחר הוצאות והכנסות.
- 2 קושי באיזון בין הכנסות להוצאות, כך שלרוב ההוצאות גדולות מההכנסות.
- 3 חוסר הבחנה בין סוגי הוצאות (קבועות, שוטפות, מזדמנות, תקופתיות).

בעין חוד רוב המשתתפים שיתפו כי אינם רושמים הוצאות והכנסות, ועקב כך ההוצאות עולות על ההכנסות בדרך כלל.

בטורעאן התקשו המשתתפות להבחין בין הוצאות קבועות, שוטפות, מזדמנות ותקופתיות. אי-הבנת הוצאות אלו מקשה עליהם לנהל את משק הבית הכלכלי.

## חינוך פיננסי במשפחה

היעדר חינוך פיננסי במסגרת המשפחה מהווה אתגר משמעותי בקרב המשתתפים והמשתתפות. הסוגיה מתבטאת בכמה היבטים:

- 1 חוסר שיתוף ילדים בנושאים כספיים של המשפחה.
- 2 קושי בהצבת גבולות כלכליים לילדים.
- 3 חוסר ידע וכלים בנוגע לאופן בו כיצד לחנך ילדים בנושאים פיננסיים.

במפגש בטמרה עלה כי הם לא משתפים את ילדיהם בהוצאות הבית כולל מים, חשמל, ארנונה, אוכל, הוצאות אחרות וכו'. עוד הצביעו המשתתפים בטמרה על כמה גורמים מרכזיים המקשים על חינוך פיננסי במשפחה. הם תיארו פער משמעותי בין תפיסת העולם הכלכלית של ההורים לזו של ילדיהם – הילדים נוטים להתמקד יותר בצרכים חומריים מיידיים, בעוד ההורים מנסים לקדם ראייה כלכלית ארוכת טווח.

השפעת הטכנולוגיה והעולם הדיגיטלי על הילדים משנה את תפיסתם הכלכלית ואת אופן צריכת המידע שלהם, כי דרך אמצעים אלה הם נחשפים למגוון רחב של מידע ודעות, חלקו מנוגד למידע המסורתי שקיבלו מהוריהם. יתרה מזאת, לעיתים הילדים חשים שיש להם ידע עדכני יותר בנושאים פיננסיים מודרניים, מה שיכול ליצור בהם אי-אמון בידע של ההורים. קיימים גם הבדלים משמעותיים בין הדורות בתפיסת עולם העבודה ובציפיות לגבי שכר ותנאי העסקה. כל אלה יוצרים מצב מורכב שבו ההורים מתקשים להעביר ידע פיננסי לילדיהם ולקיים דיאלוג משמעותי בנושאי כלכלה משפחתית.

אתגרי  
החינוך  
הפיננסי

בחברה  
הערבית  
בישראל

דו"ח מסכם

## אתגרים בחיסכון ובהשקעה

חיסכון והשקעה מהווים אתגר משמעותי בקרב המשתתפים והמשתתפות. במפגש בטורעאן, למשל, ניכר כי לרוב המשתתפות אין תוכנית חיסכון קבועה, כלומר סכום חיסכון שמופקד באופן קבוע לחשבון הבנק ללא שום קשר לנסיבות. האתגרים בתחום זה הם:

- 1 חוסר יכולת לחסוך באופן קבוע, בעיקר בשל הכנסות נמוכות או הוצאות גבוהות.
- 2 חוסר ידע לגבי אפשרויות השקעה. כמו כן, אין מודעות לצורך בהשקעה ובחיסכון, גם בהכנסה מוגבלת.
- 3 בטמרה, למשל, עלה כי בקרב החברה הערבית יש ידע מועט לגבי השקעה ולשם מה היא נחוצה. קושי בתכנון כלכלי לטווח ארוך.

מלבד האתגרים בחיסכון, קיים פחד משמעותי מהשקעות. כפי שעלה במפגש בטמרה, גם כאשר המשתתפים מבינים את חשיבותו של החיסכון, קיים חוסר מודעות ניכר לגבי אפשרויות השקעה עקב אותו פחד.

החשש מהשקעות נובע מכמה גורמים – פחד מהלא נודע, חשש מסיכונים פיננסיים, וקושי בהטמעת רעיונות חדשניים בתחום הפיננסי. חוסר הידע והניסיון בתחום ההשקעות מגביר את תחושת אי-הוודאות ומונע מרבים לנצל הזדמנויות להגדלת הונום ושיפור מצבם הכלכלי לטווח ארוך.

## חששות כלכליים ופוליטיים

חששות כלכליים ופוליטיים מהווים גורם משמעותי בהתנהלות הפיננסית של המשתתפים מהחברה הערבית. במפגש בעין חוד, למשל, עלו חששות מתחומים אלה – במקרה של מלחמה, מה עושים? איך מתמודדים? החששות העיקריים כוללים:

- 1 דאגות לגבי השפעות המצב הפוליטי והביטחוני על הכלכלה האישית.
- 2 חשש מאבטלה ואי-יציבות תעסוקתית.
- 3 חוסר ביטחון כלכלי בזמן מלחמה או משבר.

המשתתפים בטמרה הביעו מגוון חששות כלכליים ופוליטיים המשפיעים באופן משמעותי על התנהלותם הפיננסית. דאגות אלו כוללות חששות עמוקים לגבי העתיד הכלכלי בצל המצב הביטחוני, ובעיקר בהקשר של מלחמה. הם הביעו פחד ממשי מאובדן מקום עבודתם, מה שמדגיש את חוסר היציבות התעסוקתית המורגשת בקרב החברה הערבית.

יתרה מזאת, רוב המשתתפים בקבוצות העלו דאגות נרחבות לגבי עתידם הכלכלי במדינת ישראל, כולל חששות מפני אפשרות של סנקציות על עובדים ערבים ומיעוט הזדמנויות תעסוקה. חששות אלו אינם תיאורטיים בלבד; הם משפיעים באופן ישיר

### אתגרי החינוך הפיננסי

בחברה הערבית בישראל

דו"ח מסכם

על ההתנהלות הכלכלית היומיומית של המשתתפים, מגבילים את יכולתם לתכנן לטווח ארוך, ומשפיעים על החלטות פיננסיות חשובות כגון חיסכון, השקעות, ותכנון קריירה. מצב זה יוצר אווירה של אי-ודאות כלכלית מתמשכת, המקשה על בניית ביטחון פיננסי ארוך טווח בקרב החברה הערבית בישראל.

## ■ צורך בהכוונה מקצועית

הצורך בהכוונה מקצועית בנושאים פיננסיים עלה כסוגיה מרכזית בכל הקבוצות שהשתתפו במחקר. המשתתפים הביעו תסכול מהיעדר כלים, יכולת תכנון, ומחשבה אסטרטגית בנושאים פיננסיים, וציינו את החוסר המשמעותי בגורמי ייעוץ מקצועיים נגישים. חוסר זה מתבטא בכמה היבטים מרכזיים: ראשית, קיים מחסור במקורות מידע אמין ונגישים בנושאים פיננסיים. שנית, ישנו רצון עז לרכוש כלים מעשיים לניהול כלכלי נכון ויעיל. שלישית, עלה צורך ברור בהדרכה מקיפה לגבי אפשרויות השקעה וחסכון.

לדוגמה, בעכו גילו המשתתפים עניין רב בנושאים כגון ניהול חסכונות בבית ובבנק, ניהול השקעות, ואף ביקשו מידע לגבי פתיחת עסקים חדשים והכדאיות שבכך. למרות הרצון הברור ללמוד ולשפר את מצבם הכלכלי, המשתתפים חשו כי חסרים להם המשאבים והידע הבסיסיים הנדרשים להתקדמות בתחום זה. מצב זה מדגיש את הצורך הדחוף בפיתוח תוכניות הדרכה והכוונה פיננסית מותאמות לצורכי החברה הערבית, שיספקו לא רק ידע תיאורטי אלא גם כלים מעשיים ליישום בחיי היומיום.

## 5 סיכום ודיון

הממצאים מצביעים על אתגרים מורכבים הנובעים משילוב של חוסר ידע בסיסי, קשיים בניהול תקציב והיעדר חינוך פיננסי במסגרת המשפחה, זאת מלבד החששות הכלכליים והפוליטיים המעצימים את הקושי בתכנון פיננסי לטווח ארוך. המחקר מאיר את הפער המשמעותי בין הצרכים הפיננסיים של המשתתפים לבין המשאבים והידע העומדים לרשותם. התמודדות עם פער זה דורשת גישה רב-ממדית, המשלבת חינוך, הכוונה מקצועית, ושינוי תפיסתי ברמה החברתית וברמה המשפחתית.

אי-הבנת מושגים פיננסיים בסיסיים כגון מע"מ, ריבית ופנסיה, מדגישה את הצורך בתוכניות חינוך פיננסי המותאמות ספציפית לצורכי האוכלוסייה הערבית, תוך התחשבות בייחודה התרבותי והחברתי. יישום תוכניות מותאמות עשוי לא רק לשפר את הרווחה הכלכלית של הפרטים, אלא גם לתרום לחיזוק החוסן הכלכלי של החברה הערבית בכללותה. הקושי בניהול תקציב משפחתי, שעלה כנושא מרכזי בכל קבוצות המיקוד, מחזק את הטענה כי ידע פיננסי תיאורטי אינו מספיק, ויש צורך בהקניית מיומנויות מעשיות לניהול כלכלי יומיומי.

היעדר הבולט של חינוך פיננסי במסגרת המשפחה מעלה שאלות מעניינות לגבי העברה בין-דורית של ידע פיננסי בחברה הערבית. ממצא זה מעלה את הצורך

לחקור בעתיד את הדינמיקה המשפחתית סביב נושאים כלכליים ואת השפעתה על התנהלות פיננסית של הדור הצעיר.

האתגרים בחיסכון ובהשקעה שזוהו במחקר מדגישים את הצורך בגישה הוליסטית לחינוך פיננסי, המשלבת הקניית ידע והתמודדות עם חסמים פסיכולוגיים וחברתיים. הפחד מהשקעות והחשש מסיכונים פיננסיים מצביעים על הצורך בתוכניות שלא רק מספקות מידע, אלא גם מטפלות בתפיסות ובעמדות כלפי כסף וניהול פיננסי.

מבחינה מתודולוגית, השימוש בקבוצות מיקוד אפשר לנו לקבל תמונה עשירה ומעמיקה של החוויות והתפיסות הפיננסיות בחברה הערבית. עם זאת, יש להכיר במגבלות המתודולוגיה, בהן הסתמכות על מדגם קטן יחסית וההטיה האפשרית של משתתפים שבחרו להשתתף במחקר. מחקרי המשך כמותניים יכולים להשלים את התמונה ולבחון את מידת ההכללה של הממצאים לאוכלוסייה הרחבה יותר.

ממצאי המחקר מדגישים את תפקידו המרכזי של חינוך פיננסי בקידום מוביליות חברתית-כלכלית בקרב החברה הערבית. חוסר ידע פיננסי – הכולל חוסר מודעות למושגים בסיסיים כמו חיסכון והשקעה – מצמצם את יכולתם של הפרטים לשפר את מצבם הכלכלי ולתכנן לטווח ארוך. באופן זה, החינוך הפיננסי יכול לשמש גשר לשינוי תפיסתי ומעשי, המאפשר לפרטים ולמשפחות להתמודד עם חסמים מבניים וחברתיים ולמנף הזדמנויות לשיפור כלכלי. על ידי פיתוח תוכניות חינוך פיננסי מותאמות תרבותית ושימת דגש על העברת ידע בין-דורי, ניתן לא רק לחזק את החוסן הכלכלי של החברה הערבית, אלא גם לתרום לצמצום אי-שוויון ולהגברת מוביליות חברתית ברמה הלאומית.

מבחינה יישומית, ממצאי המחקר מצביעים על הצורך בפיתוח תוכניות חינוך פיננסי מקיפות ורב-ממדיות עבור החברה הערבית. תוכניות אלו צריכות לכלול לא רק הקניית ידע, אלא גם פיתוח מיומנויות מעשיות, התמודדות עם חסמים פסיכולוגיים, והתייחסות להקשר החברתי-פוליטי הרחב. יתרה מזאת, יש לשקול פיתוח תוכניות המכוונות למשפחה ככלל, ולא רק כפרטים, כדי לטפל בסוגיית העברת הידע הפיננסי בין הדורות.

בישראל קיימות תוכניות חינוך פיננסי, אך הן אינן נגישות דיין לחברה הערבית בשל מחסומים תרבותיים ושפתיים. לפיכך יש צורך בהתאמה של תוכניות אלו להקשר התרבותי-חברתי הייחודי של החברה הערבית. אנו ממליצים על הקמת תוכנית חינוך פיננסי המיועדת למשפחות ערביות, אשר תכלול:

- 1 קורסים ללא תשלום ובשפה הערבית, בניהול תקציב משפחתי;
- 2 סדנאות לחינוך פיננסי לילדים בבתי הספר;
- 3 שיתוף פעולה עם בנקים מקומיים להנגשת ייעוץ פיננסי.

לסיכום, מחקר זה תורם להבנתנו את מצב החינוך הפיננסי בחברה הערבית בישראל ומדגיש את הצורך בגישה מותאמת תרבותית ורב-ממדית. הממצאים מציעים כיווני מחקר עתידיים חשובים, כולל בחינה מעמיקה יותר של ההשפעות הבין-דוריות על התנהלות פיננסית ופיתוח והערכה של תוכניות התערבות מותאמות.

# נספחים

## נספח א: פירוט מדגם המשתתפים

מס' קבוצה	שם קבוצה	מספר משתתפים	הערות	מגדר	טווח גילים	תעסוקה	רמת השכלה
1	עכו	22	עיר מעורבת	נשים בלבד	30-50	חלק מועסקות וחלק לא	נמוכה
2	טמרה	15	עיר ערבית	נשים וגברים	30-55	כולם מועסקים	גבוהה
4	עין חוד	12	כפר	נשים וגברים	40-65	חלק מועסקים וחלק לא	נמוכה
5	טורעאן	18	כפר	נשים בלבד	30-60	חלק מועסקות וחלק לא	מגוון

## נספח ב: תדריך הריאיון

### אתגרי החינוך הפיננסי

בחברה הערבית בישראל

דו"ח מסכם

- 1 מהן התחושות שלכם בנוגע לנושאים פיננסיים (האם יש לכם חששות או דאגות מסוימים שקשורות לניהול הכספים)? תנו דוגמאות (חששות לנהל חשבון, לנהל תקציב בית, לעשות פעולות דיגיטליות וכו').
- 2 עד כמה אתם מרגישים שיש לכם מספיק ידע ויכולות לנהל את הכספים שלכם באופן יעיל?
- 3 מהם הקשיים והאתגרים העיקריים שאתם נתקלים בהם בנושא ניהול הכספים האישיים? תנו דוגמאות.
- 4 מה מתוך קשיים ואתגרים אלו יכול להשפיע על תחושת הביטחון שלכם, מאיים עליכם או יכול להשפיע באופן שלילי על התוכניות שלכם לעתיד?
- 5 מהן לדעתכם הסיבות לקשיים שציננתם (למשל, להיותכם מהחברה הערבית, חוסר ידע, מאפיינים אישיים, תנאי חיים, מצב משפחתי, מצב חברתי, מדיניות וכו')?
- 6 כיצד אתם רואים את עצמכם פותרים את האתגרים הכספיים? עד כמה אתם מרגישים בנוח לשתף את הסובבים אותם?
- 7 כיצד אתם חוסכים או משקיעים כסף? יש לכם דרך מסוימת שאתם עוקבים אחריה או שזה משתנה מפעם לפעם?
- 8 כשאתם צריכים לקנות משהו או להוציא כסף למטרה כלשהי - איך אתם מחליטים אם זה שווה את ההוצאה? האם אתם חושבים גם על השפעות ארוכות טווח של ההוצאה?
- 9 אילו ידע או כלים אתם מעוניינים לרכוש כדי להשפיע על התנהלות הכספים שלכם באופן חיובי?
- 10 מהם הדברים שאתם מעוניינים ללמוד בעיקר בנושא ניהול כספים? מהן הנושאים שתמצאו להיתמקם בהם יותר?



المنتدى الاقتصادي العربي  
הפורום הכלכלי הערבי  
Arab Economic Forum